

СПОМЕН И ФИКЦИЯ

ГАБРИЕЛА РУСИНОВА

ABSTRACT: Memory and Fiction. The article aims to distinguish memory and fiction in Husserl's early phenomenology and it reveals other concepts that are directly related to memory and fiction. What is the role of and the connection between perception, memory, imagination, fantasy, and expectation in the phenomenological context?

The memory from the Husserl's early philosophy is associated with the experience of the past. Husserl shows, that every act of consciousness is intentional, that is, that the consciousness has a direct connection to the objects. The intentional object are contained in mental acts. But according to Husserl, this cannot be done, because the believe that mathematics is contained in temporal acts of thinking is meaningless. The numbers, the figures, the laws are not psychological objects, because the same object can be understood as in a different intentional acts, there is no identity between act and object.

Although each act of consciousness has direct connection to the objects, memory is an exception to this rule. The article solves the problem – it shows why memory is not part of the intentional acts.

KEYWORDS: memory, fiction, imagination, phantasy, expectation, phenomenology, Husserl.

Марк Твен е на 36 години, когато завършва своята *Автобиография* и тя се публикува. Започва своята история на живота с редица спомени – спомени за селото, в което е роден; за улиците в него; за къщите и пейките; полуосветената черква от жълтите лоените свещи; двата единствени дюкяна; робите на своя баща, които е продал; как едноседмичният му брат е нагазил в напален огън. И поредица от спомени, които случили се, не случили се, логични или нелогични, той помнел:

Години наред аз смятах, че помня как съм помагал на дядо ми да си пие грога, когато съм бил на шест седмици, но сега вече избягвам да разправам този спомен; позастарях и паметта ми не е така силна, както беше някога. Като по-млад бях в състояние да си спомням всичко – независимо дали се е случило, или не; но сега паметта ми отслабва и скоро ще стигна дотам, че няма да мога да си спомням нищо друго,

освен неща, които никога не са се случвали. Жалко е да стигнеш до такова състояние, но това е неизбежно¹.

Ако един спомен се помни, той реалност ли е? Каква е връзката между спомена и реалността? Измислицата може ли да се нарече спомен, ако се помни като реалност 36 години, повече или по-малко? Цял живот? Споменът само съдържание на паметта ли може да бъде? Каква е ролята на въображението или фантазията? Паметта и фикцията са предмет на изследвания и интерес на много науки и изкуства. Във философията или по-конкретно във феноменологията, и споменът, и фикцията са част от съзнанието. Настоящата статия има за цел да направи разлика между спомена и фикцията в ранната феноменология на Хусерл и в този контекст се разкрива един естествен път към очертаване на други понятия, които са в пряко отношение и до известна степен производни. Каква е ролята и връзката на възприятието, паметта, въображението, фантазията и очакването в поставения контекст?

Паметта при Хусерл се свързва с преживяването на миналото. Хусерл показва, че всеки акт на съзнанието е интенционален, т.е. че съзнанието има директна връзка с обектите². Интенционалните обекти са интерминирани, съдържат се в менталните актове, но според Хусерл това не може да стане, защото да се смята, че математиката се съдържа в темпоралните актове на мислене е напълно безсмислено. Числата, фигурите, законите не са психологически обекти, защото един и същи обект може да бъде мислен в различни интенционални актове, няма тъждественост между акт и обект³.

¹ Твен, Марк. *Автобиография*. превод Тодор Вълчев. София: издателство „Захарий Стоянов“, 2013, с. 7-8.

² Brough, V. John. Husserl on Memory. in: *The Monist*, vol. 59, No. 1. The Philosophy of Husserl, January 1975. p. 40-62, p. 40.

³ Интенционалният обект не е нещо, което е резултата от каузално взаимодействие. Това е теза на феноменологията, която се насочва в критика към натурализма, а заедно с това и психологизма, защото интенционалният обект не е нещо, което се съдържа и в психичните актове. Критикува също и концепцията, че около нас има обекти, които са независими от нас (това, което ми е дадено непосредствено са идеи, представи (образи), но не и самите обекти – от Декарт насам). Във феноменологическия метод интенционалните обекти не са представи, а самите неща, т.е. слага се знак за тъждественост между интенционални обекти и действителни обекти – това, което ни се дава са самите обекти, а не образите им. Същността на интенционалността е, че съзнанието трансцендира самото себе си. Чрез даването на действителността интенционалните обекти нямат раздвоение между нещо само по себе си и явление, както е при Кант. Хусерл по този начин

Макар и всеки акт на съзнанието да има директна връзка с обектите, паметта прави изключение от това правило. Именно и това е задачата на този доклад – да покаже защо паметта не е част от интенциоалните актове.

Може да се каже, че съдържанието на паметта е споменът, а фикцията – част от съдържанието на образното съзнание. Възприятието, паметта, въображението и очакването се определят от Хусерл като актове на актуализацията и реактуализацията⁴.

Понятията „актуализацията“ и „реактуализацията“ заемат централно място на изследване при ранния Хусерл във *Фантазия, образно съзнание и памет*, това е 23 том от *Хусерлианите*. *Хусерлиана 23* включва актуализацията, която се характеризира с възприятието, но фокусира своето внимание предимно върху феномените, които попадат в областта на реактуализация⁵. Реактуализацията, за разлика от актуализацията, се характеризира с паметта, очакването, фантазия или въображение и образното съзнание. Реактуализацията представлява онзи вид даденост на нещата⁶, който човек изпитва при наблюдаването на картини, скулптури, фотографии, филми и театрални продукции⁷. Едуард Марбах отбелязва, например, че разграничението между актуализация и

преодолява психологическия идеализъм на съзнанието, обвързан с Бъркли, Хюм, Кант, Декарт. По самата си същност съзнанието е при самите неща. Това е и същността на интенционалността.

⁴ Понятията актуализация [англ. *presentation*, нем. *Gegenwärtigung*, фр. *présentation*, рус. „актуализация“] и реактуализация [англ. *re-presentation*, нем. *Vergegenwärtigung*, фр. *représentation*, рус. „ре-актуализация“] заемат проблематичен топос в превеждането им на български език спрямо хусерлианската традиция. Ако се преведат понятията латинизирано като презентация и репрезентация, това внася негативна конотация, защото хусерловата традиция се стреми към дистанция от репрезентативната теория, затова ги използвам смислово и през руски език, за да се имплицира времевата конотация, която се намира в смисловото ядро на двете понятия.

⁵ Brough, V. John. Translator's introduction. in: Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory (1898-1925)*. Husserliana: Edmund Husserl – Collected Works. Vol. XI. transl. John V. Brough. ed. Rudolf Bernet. Dordrecht: Springer, 2005, pp. xxix-1, p. xxx.

⁶ В *Логически изследвания* Хусерл обособява три начина на даденост на нещата: (1) сигнитивен начин на даденото – това е вербалното знание по описание; (2) картинен начин на даване – когато видим на снимка къде се намира нещо; и (3) интуитивен начин на даване – това е нагледен начин или нещо, което е дадено непосредствено. Трите начина на даденост са йерархично свързани и отговарят на трите степени на изпълване на една интенция. В този ред на мисли:

- при знанието по описание, интенцията ще е празна
- при картинния (образния) начин на даване, интенцията ще е частично запълнена
- при интуитивния начин на даване, интенцията ще е изпълнена.

⁷ Brough, V. John, *Translator's introduction*, pp. xxix-1; p. xxx.

реактуализацията е основен въпрос във феноменологията на време-съзнанието и поради тази причина намира от изключително значение изясняването на понятията за възприятие, памет, очакване и фантазия в учението на Хусерл за темпоралността⁸. За целите на доклада, аз няма да се спирам върху разглеждането на всяко понятие детайлно, а ще отделя внимание на паметта, доколкото трябва да се въведе паметта в контекстуалност и да се направят необходимите разграничения, ще спомена в много тесен и съкратен вид за тях.

Възприятието има няколко основни отличителни черти. Като част от актуализацията, явяването или даването на обекта в съзнанието става в настоящето⁹. По този начин обектът се превръща в „действително съществуващ“ [англ. “factually existing”] за съзнанието и ако възприемането е непосредствено, като нещо, в което възприемащият е убеден¹⁰. Възприетото убеждение в съществуването на обекта не се получава чрез добавяне на нещо ново към първоначалното непосредственото възприятие. Тогава може да се направи заключението, че убеждението е „възприятие в неговата първоначална форма“¹¹. За Хусерл възприятието не е единственият вид съзнание, което може да улови това, което в момента съществува¹². В допълнение към съзнанието на реактуалността на миналото и бъдещето, има и съзнание за реактуалност на нещо, което сега съществува, но не е възприето „от мен“¹³. Джон Брааф, преводачът на английски език на *Хусерлиана 23* дава пример, че това се получава, когато мисля за познат ресторант като съществуващ, макар и в момента аз да съм

⁸ Marbach, Eduard. Einleitung des Herausgebers. in: Husserl, Edmund. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen (1898-1925)*. Husserliana Band XXIII. Herausgegeben von Eduard Marbach. Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff Publisher, 1980, S. xxv-1, S. xxviii-xxix.

⁹ Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory (1898-1925)*. Husserliana: Edmund Husserl – Collected Works. Vol. XI. transl. John B. Brough. ed. Rudolf Bernet. Dordrecht: Springer, 2005, p. 109.

¹⁰ Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory (1898-1925)*. Husserliana: Edmund Husserl – Collected Works. Vol. XI. transl. John B. Brough. ed. Rudolf Bernet. Dordrecht: Springer, 2005, p. 88.

¹¹ Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory*, p. 478. Но това не означава, че възприятието не може да бъде опосредено и убеждението се преобразува в съмнение или дори отхвърляне. Подобни промени във форма свидетелстват точно обратното, а именно че едно непосредствено възприятие заедно с убеждението в действителността и съществуването на неговия обект е било там първоначално – p. 88.

¹² Молчанов, Виктор. *Исследования по феноменологии сознания*. Москва: Издательский дом «Территория Будущего», 2007, с. 117. Виж също: Brough, B. John., pp. xxix-1; xxxiii.

¹³ Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory*, p. 367.

някъде близо до него, но да не го възприемам пряко¹⁴. Това е един вид "памет" на настоящето¹⁵, в която аз осъзнавам нещо, което сега съществува като реактуализирано¹⁶.

Убеждението е друга същностна черта на възприятието, но „не е отличителната характеристика на възприятието, едва ли трябва да кажа... Спомените също се отличават чрез убеждение“¹⁷ защото в паметта вярата минава през това, което аз действително помня и което всъщност съществува в миналото, въпреки че със сигурност е вярно, че моето възпоменателно убеждение произтича от едно минало възприятие, в което е запомнено първоначално дадено под форма на убеждение¹⁸. Очакванията също включват убеждението; убеждението, че очакваното ще съществува¹⁹.

Ако възприятието е съзнание за какво съществува сега като въплътено, то паметта изразява съзнанието на това какво е минало, а очакването е съзнанието за това какво е бъдеще. Те са част от възприятието, доколкото принадлежат в сферата на действителността, но само чрез възприятието присъства обектът въплътено, защото паметта и очакването са видове реактуализация, а не актуализация. Следователно обектите, които се дават на съзнанието чрез паметта и очакването не са лично, въплътено, т.е. непосредствено дадени нему, а са опосредствани именно чрез първоначалния процес на възприятие и точно в това се корени връзката между актуализацията и реактуализацията – възприятието като част от актуализацията дава условието на това обектът да бъде даден на съзнанието, за да протече процесът на запомняне, очакване, въобразяване или фантазмата. Казано още по-общо, едновременността на действията на възприятието, паметта и очакването заедно с техните интенции насочват различните времеви траектории и правят възможно съзнанието за

¹⁴ Brough, B. John. *Translator's introduction*, p. xxix-1, p. xxxiii.

¹⁵ Husserl, Edmund. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen (1898-1925)*. Husserliana Band XXIII. Herausgegeben von Eduard Marbach. Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff Publisher, 1980, S. 36.

¹⁶ Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory*, p. 280.

¹⁷ *Ibid.*, p. 88.

¹⁸ *Ibid.*, p. 345.

¹⁹ Brough, B. John. *Translator's introduction*, pp. xxxiii-xxxiv. За Хусерл възприятието не само дава обекта като настоящ и съществуващ, но го и дава лично, въплътено [нем. *leibhaftig*, лат. *in person*] - Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory*, p. 601.

настояще, миналото и бъдещето като отнасящи се един към друг (това, което е минало или бъдеще е минало или бъдеще по отношение на сега) и като се изключва един друг (миналото е не сега и сега не е бъдеще)²⁰.

Чрез този процес възприятието дава възможността за усещането на настоящия момент, паметта – за миналото, очакването за бъдещето. Важна разлика тук е, че ако при паметта и очакването липсва възприетият обект, то това няма да наруши усещането за минало и бъдеще на света, който вече сме били възприели. Обратно, фантазията „транспортира“ само и единствено в собствения свят. Това именно дава основание за положението, че фантазираното не е действително²¹.

Хусерл описва паметта като действително съзнание, защото миналото, към което се стреми, носи чувството за нещо, което съществува сега, но е минало²². Именно от тази основа се извежда, че паметта се корени във възприятието, тъй като паметта произвежда възприятие на това, което първоначално е дадено като действително в настоящето²³. Следователно паметта не е просто съзнанието на миналия обект, а съзнанието за това е било възприето от мен в моето миналото тук и сега²⁴. Затова, дава пример Хусерл, че когато си

²⁰ Brough, V. John. *Translator's introduction*, p. xxxiv. Тук може да се направи сравнение с Августин. Августин също насочва търсенето на отговор „що е то време?“ навътре в себе си, не в съзнанието, а вдушата си, т.е. присъства елемента на вглеждането. Битието на миналото да съществува в паметта, битието на бъдещето – в очакването, а настоящето – във виждането. Основен момент при Августин за осмислянето на трите модусите на времето е сегашното – сегашно за миналото, сегашно за настоящето и сегашно за бъдещето, подобно на Хусерл Това, което липсва при Хусерл, ала пък е едно от основните условия, заедно с инструмента, с който се мисли времето – душата, е всъщност това, което придава битийният статут на времето – Бог. Заедно с него, отсъства и вечността. – срав. с deWarren, Nicolas. Augustine and Husserl on Time and Memory. in: *Questions Disputatae*. Vol. 7. No 1, 2016. pp. 7-46.

²¹ Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory*, p. 172. Разликата между *Bildsubjekt* и *Bildobjekt* е от съществено значение, за да може да се направи разликата между фантазия и възображение – няма *Bildobjekt* при фантазията.

²² Вж. напр. Gander. Hans-Helmuth. Zeit und Erkenntnis. Überlegungen zu Augustinus: „Confessiones XI“. in: *Internationales Jahrbuch für Hermeneutik*. No 1, Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg; URN <urn:nbn:de:bsz:25-freidok-19044>. 2002, s. 301-317.

²³ Вж. напр. Brough, V. John. Husserl on Memory. in: *The Monist*, vol. 59, No. 1. The Philosophy of Husserl, January 1975. pp. 40-62, p. 43.

²⁴ Brough, V. John. *Translator's introduction.*, p. xxix-1, p. xxxiv.

спомням един залез, например, аз си спомням като нещо, което някога съм възприемал²⁵, т.е. аз си спомням и преживяването при възприемането на залеза.

В по-късния си възглед за паметта, около 1909 г., Хусерл извежда, че паметта за обектите става в едно и също време с паметта на предишния акт за възприемане на обекта²⁶.

Паметта разбрана като спомен за нещо, което някога съм възприел обяснява защо запомненият или очакваният обект се явяват на съзнанието като налични му тук и сега. Чрез припомнянето на възприятието²⁷, паметта припомня и начина, по който обектът се появи, когато е бил възприет първоначално, т.е. остава споменът за това как човек се е чувствал в този момент, какви усещания е имал чрез възприемането на обекта²⁸. По същия начин е и с очакванията. Но това не означава, че паметта или очакванията дават своите обекти със силата и жизнеността на нещото, което се възприема. Споменният обект е неясен, той, отбелязва Хусерл, се появява сякаш през було или мъгла. Следователно аз не мога да си спомня всички детайли около споменатия обект. Дори мъглата да се вдигне малко, както предполага Хусерл²⁹, то няма да се разпръсне до такава степен, че да объркам паметта си с възприятие. Ако метафорично трябва да се предаде, паметта и очакванията са мъглата на възприятието и на възприемания обект. Спомените и очакванията могат да бъдат "неясни (смътни)" или "ясни".

Именно в тази връзка, ми се струва, идва ролята на въображението и фантазията. Те се появяват, за да „изяснят“ или „запълнят“ мъглявите спомени и неясните нагледни³⁰. Тогава може да се каже, че забравата е ключът към запълването на „белите петна“ чрез въображението и фантазията.

Доналд Къспит в статията „Фикция и Феноменология“ разкрива, че фантазията не може да бъде „неутрална модификация на постъпилата реактуализация“³¹, или иначе казано – паметта, защото споменът и паметта не

²⁵ Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory*, p. 345.

²⁶ Ibid, p. 236.

²⁷ Вж. Молчанов, Виктор. *Исследования по феноменологии сознания*. Москва: Издательский дом «Территория Будущего», 2007, с. 115.

²⁸ Brough, V. John. *Translator's introduction*, p. xxix-1, p. xxxv.

²⁹ Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory*, p. 345.

³⁰ Husserl, Edmund. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung*, S. 36.

³¹ Kuspit, V. Donald. *Fiction and Phenomenology*. in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 29. No 1, September 1968. p. 16-33, p. 30.

могат да избягат от опита и реализацията на даване на явленията на съзнанието, докато фантазията анулира, премахва преживяванията и опита, препращайки към образуването на техните нагледи по друг начин. Видяхме по-горе, че нагледите, разбрани като реактуализация са само „сянката“ на фактите или спомени; докато нагледите, разбрани като свободна фантазия (или фикция) не са просто „изображения“, „картинки“, както са спомените. Те са фигуративни изрази, възможности за едно същностно познание.

В този контекст спомнянето тогава не променя интенционалността, то просто е наивно впечатление от опита и преживяването. Докато фантазията имплицира усилие да се „наруши“ опита от наивното съзнание, то е по-сложно съзнание, или както се изразява Доналд Къспит - „в най-общ смисъл паметта е упражнение на старото съзнание, докато фантазията са бебешките стъпки към новото съзнание“³².

На тази основа и Рикьор във „Функцията на фикцията в оформянето на реалността“³³ пише, че фикцията в изкуството и естетиката е „remake“ (пренаправа) на човешкото действие или „praxis“ [практика]. Само по този начин фикцията може да оформя идеологии и утопии. По този начин категорията „фикция“ става част от когнитивните символи на естетиката. Но как фикцията може да конституира реалност? И каква би била тя?

Казахме по-горе, че нагледът е получен от възприятието³⁴. Фикцията, обратно, тя е процес от прости нагледи, които са обединени чрез смислови комбинации и връзки помежду си. Следователно фикцията е отношение между нагледи, фикциите са комплекс от идеи, чиито компоненти са извлечени от предишен опит и преживявания, т.е. от спомените. Спомените от миналото трябва да бъдат открити във всички нови идеи и нагледи. Компонентите, на които са стари, а комбинациите – нови. Класически пример за фикция в това отношение е химерата.

³² Kuspit, B. Donald. Fiction and Phenomenology. in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 29. No 1, September 1968. p. 16-33, p. 30.

³³ Ricoeur, Paul. *A Ricoeur Reader: Reflection and Imagination*. ed. By Mario J. Valdes. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1991, p. 119.

³⁴ Молчанов, Виктор. *Исследования по феноменологии сознания*. Москва: Издательский дом «Территория Будущего», 2007, с. 116.

Тук трябва да се уточни, че нагледът за подобие и фикцията не са едно и също нещо. Нагледът за подобие има кореспондиращо възприятие, т.е. има за свой обект съществуващото нещо, докато фикцията означава своите съставни елементи, т.е. има за обект простите нагледи един по един, които вече са дадени на съзнанието, така фикцията препраща към нереален, несъществуващ обект в света. Тогава спомените на Марк Твен фикция или фалшиви спомени са?

Обобщено казано и така представено, можем за заключим, че в спомена има темпоралност, затова и може да говорим за наратив и историчност при него. За разлика от фикцията, в която няма темпоралност, защото е комбинация от нагледи, които са продукт на реактуализацията, но затова и фикция може да се открие в литературата като синоним на „свободен наглед“. Заедно с това във фикцията има и епистемологичен момент, тя е възможност за познание.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Твен, Марк. *Автобиография*. превод Тодор Вълчев. София: издателство „Захарий Стоянов“, 2013.
- Молчанов, Виктор. *Исследования по феноменологии сознания*. Москва: Издательский дом «Территория Будущего», 2007.
- Brough, V. John. Translator's introduction. in: Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory (1898-1925)*. Husserliana: Edmund Husserl – Collected Works. Vol. XI. transl. John V. Brough. ed. Rudolf Bernet. Dordrecht: Spinger, 2005, p. xxix-1.
- Brough, V. John. Husserl on Memory. in: *The Monist*, vol. 59, No. 1. The Philosophy of Husserl, January 1975. p. 40-62.
- deWarren, Nicolas. Augustine and Husserl on Time and Memory. in: *Questions Disputatae*. Vol. 7. No 1, 2016. p. 7-46.
- Gander. Hans-Helmuth. Zeit und Erkenntnis. Überlegungen zu Augustinus: „Confessiones XI“. in: *Internationales Jahrbuch für Hermeneutik*. No 1, Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg: URN <urn:nbn:de:bsz:25-freidok-19044>. 2002, s. 301-317.
- Husserl, Edmund. *Phantasy, Image Consciousness, and Memory (1898-1925)*. Husserliana: Edmund Husserl – Collected Works. Vol. XI. transl. John V. Brough. ed. Rudolf Bernet. Dordrecht: Spinger, 2005.
- Kuhl, Helmut. The Phenomenological Concept of “Horizon”. in: *Philosophical essays in memory of Edmund Husserl*. ed. Marvin Farber. Cambridge: Harvard University Press, 1944, p. 106-123.

- Kuspit, B. Donald. Fiction and Phenomenology. in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 29. No 1, September 1968. p. 16-33.
- Loftus, F. Elizabeth. False Memories. in: *Scientific American*. Vol. 277. No 3. September 1997. P. 70-75.
- Middleton, Peter and Tim Woods. *Literatures of Memory. History, time and space in postwar writing*. Manchester and New York: Manchester University Press, 2000.
- Taylor, H. George. Ricoeur's Philosophy of Imagination. in: *Journal of French Philosophy*. Vol. 16. No 1 and 2. Spring-Fall 2006, p. 93-104.
- Ricoeur, Paul. *A Ricoeur Reader: Reflection and Imagination*. ed. By Mario J. Valdes. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1991.
- Ricoeur, Paul. *Memory, History, Forgetting*. transl. Kathleen Blamey and David Pellauer. Chicago/London: The University of Chicago Press. 2004.
- Ricoeur, Paul. *Time and Narrative*. vol. I. transl. Kathleen McLaughlin and David Pellauer. Chicago/London: The University of Chicago Press, 1984.
- Ricoeur, Paul. *Time and Narrative*. vol. II. transl. Kathleen McLaughlin and David Pellauer. Chicago/London: The University of Chicago Press, 1985.
- Ricoeur, Paul. *Time and Narrative*. vol. III. transl. Kathleen McLaughlin and David Pellauer. Chicago/London: The University of Chicago Press, 1988.
- Rowlands, Mark. *Memory and the Self. Phenomenology, Science and Autobiography*. New York: Oxford University Press, 2016.
- Schneiderman, Leo. Iris Murdoch: Fantasy vs. Imagination. in: *Imagination, cognition and Personality*. Vol. 16(4). DOI: 10.2190/2YCW-JJDL-NKPQ-4THC.1996-97, p. 379-397.
- Stawarska, Beata. Memory and Subjectivity: Sartre in Dialogue with Husserl. in: *Sartre Studies International*. Vol. 8. No 2, 2002, p. 94-111.
- Tang, Man-to. False Memories and Reproductive Imagination: Ricoeur's Phenomenology of Memory. in: *META: Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy*. Vol. VII (1). 2015, p. 29-51.
- Wagoner, Brady and Ignacio Brescó. Conflict and Memory: The Past in the Present. in: *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*. Vol. 22. No 1. 2016, p. 3-4.
- Husserl, Edmund. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen (1898-1925)*. Husserliana Band XXIII. Herausgegeben von Eduard Marbach. Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff Publisher, 1980.
- Marbach, Eduard. Einleitung des Herausgebers. in: Husserl, Edmund. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen (1898-1925)*. Husserliana Band XXIII. Herausgegeben von

Eduard Marbach. Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff Publisher, 1980, S. xxv-1.